

Danuta Kopec

Być z matuzalemem? : pytanie o istotę rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości

Niepełnosprawność nr 2, 107-115

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Danuta Kopeć

Być z matuzalemem? Pytanie o istotę rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości

Wprowadzenie

„Hinduskie słowo *upaniszada* oznaczało: siedzieć blisko, być blisko. Ja przekazywało się Innemu nie tylko w słowie, ale również swoją bliskością, bezpośredniością, byciem razem. Tego doświadczenia, tego przeżycia nic nie jest w stanie zastąpić” (Kapuściński, 2006, s. 60). Odnosząc powyższe stwierdzenie Kapuścińskiego do obszaru rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną, nasuwa się pytanie o to, jak BYĆ w procesie rehabilitacji z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości – jak BYĆ z matuzalemem?¹

W poszukiwaniu odpowiedzi na wyżej postawione pytanie uzasadnione jest odwołanie się do narracji o późnej dorosłości, która toczy się w polskiej pedagogice specjalnej. Można w niej wyróżnić trzy, występujące równocześnie, kategorie dyskursu, a mianowicie dyskurs: o matuzalemie nieobecny, o matuzalemie rozpoznawanym i o matuzalemie wielowymiarowym² (Kopeć, 2008, s. 172–179).

¹ Istotnie ważnym dla analizy problematyki związanej z funkcjonowaniem społecznym, również tej dotyczącej niepełnosprawności i późnej dorosłości, jest uwzględnianie szerokiego kontekstu kulturowego, o którym się często zapomina. Nierzadko swoistym narzędziem, które ową teoretyczną eksplorację w kontekście kulturowym ułatwia jest archetyp (D. Kopeć, 2008, s. 170–171; por. K. Schier, M. Zalewska, 2006). Uważam, że w dyskursie dotyczącym późnej dorosłości w pedagogice specjalnej można odwołać się do biblijnej postaci Matuzalema (Rdz, 5, 21–27), która jest nośnikiem cech, potwierdzających jej archetypiczny charakter. W sposób czytelny bowiem są uwypuklone w niej dwa konstytutywne dla późnej dorosłości aspekty : a) gloryfikacja starości, jako symbolu mądrości życiowej, doświadczenia i rozważgi; b) paradoksy starości, których „osobliwością (...) jest pogłębiający się rozdźwięk między wymiarem fizykalistycznym człowieka i jego wymiarem podmiotowym, między ciałem a umysłem, między pierwiastkiem materialnym i pierwiastkiem duchowym (M. Straś-Romanowska, 2000, s. 53; por. D. Kopeć, tamże).

² Kategorie dyskursu zostały wyróżnione na podstawie analizy narracji o późnej dorosłości w literaturze przedmiotu z zakresu polskiej pedagogiki specjalnej, a więc na podstawie swoistego rodzaju metaanalizy, utrudnionej z powodu niewielkiej liczby pozycji teoretycznych i empirycznych, traktujących o późnej dorosłości. Istotą dyskursu o „matuzalemie nieobecny” jest brak poruszania problematyki późnej starości w obszarze polskiej pedagogiki specjalnej. Cechą charakterystyczną

Kategorie te wzajemnie się uzupełniają i wzbogacają, tworzą niejednorodną narrację o późnej dorosłości w polskiej pedagogice specjalnej. Na podstawie ich analizy można jedynie stwierdzić, że problematyka późnej dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną w obszarze polskiej pedagogiki specjalnej zaczyna dopiero być przedmiotem analiz teoretycznych i jeszcze niezmiernie rzadko, empirycznych (por. Dykcik, 2005; Fornalik, 2006; Kopeć, tamże; Pawelczak, 2008; Tylewska-Nowak, 2008). Trudno jest jednak, odwołując się do polskiej literatury przedmiotu, udzielić odpowiedzi na pytanie dotyczące istoty i specyfiki rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości. W związku z tym uważam, że w poszukiwaniach sposobów „dostatecznie dobrego bycia” z Matuzalemem można i należy szukać inspiracji w rozwiązaniach rehabilitacyjnych wypracowanych przez pedagogów specjalnych innych państw Unii Europejskiej. Egzemplifikacją tej inspiracji może być wstępna koncepcja pracy z seniorami z niepełnosprawnością intelektualną zaproponowana przez zespół niemieckich pedagogów specjalnych³ pod kierunkiem prof. W.R. Walburga, którą przedstawię poniżej (Andert, 2007; Walburg, 2007).

1. Wyjaśnienie pojęć

W celu lepszej percepcji poruszanej przeze mnie problematyki chciałabym przedstawić mój sposób rozumienia występujących w tekście pojęć dla niego kluczowych, takich jak: późna dorosłość, niepełnosprawność, osoba z niepełnosprawnością intelektualną, rehabilitacja.

Pojęcie *późna dorosłość*, które należy do aparatu pojęciowego psychologii rozwojowej, stosuję na określenie starości (Janiszewska-Rain, 2005, s. 595)⁴. Warto zauważyć, że liczne i nierzadko eufemistyczne określenia używane w stosunku do starości odzwierciedlają złożoną i niejednoznaczną wobec niej postawę (Straß-Romanowska, 2000, s. 50; por. Kowalik, 1997, s. 281; Janiszewska-Rain, tamże, s. 595).

dyskursu o „matuzalemie rozpoznawanym” jest poruszanie problematyki dotyczącej późnej dorosłości w kontekście analizy problemów dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną. Natomiast w dyskursie o „matuzalemie wielowymiarowym” ma miejsce analiza problemów późnej dorosłości osoby w kontekście wielowymiarowości jej niepełnosprawności (D. Kopeć, tamże).

³ Podstawowe założenia koncepcji rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości powstały podczas realizacji trzyletniego projektu w ośrodku *Drachensee* dla dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną w Kolonii (Niemcy). Projekt pt.: *Przejawy demencji u osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną* (w jęz. niem. *Demenzielle Erscheinungsbilder bei Menschen mit geistiger Behinderung*) był realizowany od października 2004 roku do października 2007 roku. Jego nadrzędnym celem było podniesienie jakości życia starzejących się osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną, u których jednocześnie zdiagnozowano demencję (K. Andert, 2007, s. 5). W projekcie brali udział pracownicy Fundacji *Drachensee*. Jego kierownikiem naukowym był prof. W.R. Walburg, emerytowany profesor Uniwersytetu Christiana Albrechta w Kolonii (Niemcy), który od wielu lat współpracuje z Zakładem Pedagogiki Specjalnej UAM w Poznaniu.

⁴ Okres późnej dorosłości nie jest jednorodny. Wyróżnia się w nim trzy etapy: a) pierwszy: 60–75 lat; b) drugi: 75–85 lat; c) trzeci: więcej niż 85 lat (J. Janiszewska-Rain, 2005, s. 595).

Traktując o *niepełnosprawności* odwołuję się do definicji niepełnosprawności charakteryzującej model prawno-administracyjny niepełnosprawności lub, jak podaje S. Steckiewicz i Z. Woźniak, prawno-medyczny (por. 2007, s. 85). Jest ona zawarta w ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. 1997, nr 123, poz.776 z późn. zm.).⁵ W wyżej wymienionej ustawie niepełnosprawność jest rozumiana jako trwała lub okresowa niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodująca niezdolność do pracy (Dz. U. 1997, nr 123, poz.776 z późn. zm., art.2 ust.10).

Pojęcie *osoba z niepełnosprawnością intelektualną* odnosi się do osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowany, znacznym i głębokim⁶.

Proces rehabilitacji rozumiem jako złożony proces obejmujący oddziaływania lecznicze, społeczne, zawodowe i pedagogiczne, zmierzające do przywrócenia sprawności i umożliwienia samodzielnego życia w społeczeństwie człowiekowi, który takich możliwości nie miał lub z powodu przebytego urazu czy choroby je utracił (Gałkowski, Kiwierski, 1986, s. 263; por. Kowalik, 1996, s. 33; Dykcik, 1997, s. 64)⁷.

2. Jak być z matuzalemem? Inspiracje do pracy z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości

W okresie późnej dorosłości osoby z niepełnosprawnością intelektualną doświadczają wielu zmian, które w istotnych sposób wpływają na jakość ich psychospołecznego funkcjonowania. Na ich pojawienie się ma wpływ doświadczanie: a) wzrastającej zależności od innych; b) zmian związanych z funkcjonowaniem własnego organizmu uwarunkowanych procesami starzenia się; c) zmian w kontaktach interpersonalnych; d) zmian w przebiegu rytmu dnia (Walburg, tamże, s. 37; por. Ding-Greiner, Kruse, 2004). W literaturze przedmiotu podkreśla się niejednokrotnie, że u tej grupy osób proces starzenia skutkuje swoistą „kumulacją niepełnosprawności” – obok niepełnosprawności już istniejących pojawiają się

⁵ Należy pamiętać, że wyżej wymieniona ustawa jest podstawowym, obowiązującym w naszym kraju, aktem prawnym, określającym status osoby z niepełnosprawnością w każdym wieku, nie tylko na rynku pracy.

⁶ Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych w art.3 ust. 1 określa trzy stopnie niepełnosprawności: lekki, umiarkowany i znaczny (Dz. U. 1997, nr 123, poz.776 z późn. zm). Podstawą orzeczenia u osoby jednego z trzech stopni niepełnosprawności jest zakres naruszenia sprawności jej organizmu, spowodowany m.in. niepełnosprawnością intelektualną (w ustawie mówi się o upośledzeniu umysłowym – przyp. autorki) począwszy od jej stopnia umiarkowanego (por. S. Steckiewicz, Z. Woźniak, 2007, s. 87).

⁷ W ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych *rehabilitacja* jest rozumiana jako zespół działań, w szczególności organizacyjnych, leczniczych, psychologicznych, technicznych, szkoleniowych, edukacyjnych i społecznych, zmierzających do osiągnięcia, przy aktywnym uczestnictwie tych osób, możliwie najwyższego poziomu ich funkcjonowania, jakości życia i integracji społecznej (Dz.U. 1997, nr 123, poz.776 z późn. zm., art. 7).

nowe, które jeszcze bardziej utrudniają, już i tak niełatwe, funkcjonowanie (Müller, 1997; Ding-Greiner, Kruse, tamże, s. 522). To nagromadzenie niepełnosprawności przyczynia się bardzo często do procesu podwójnego wykluczania seniorów z niepełnosprawnością intelektualną (Kopeć, 2008; por. Goffman, 2005)⁸. Należy również mieć na uwadze, że „wystarczająco dobre bycie” z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości jest ograniczone z powodu: a) indywidualnych potrzeb osoby z niepełnosprawnością intelektualną; b) oferty terapeutyczno-rehabilitacyjnej konkretnej instytucji w której przebywa osoba; c) ram społecznych, na które składają się: rozwiązania prawne (bądź ich brak) dotyczące form rehabilitacji dla osób z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości i postawy zwykłych członków społeczeństwa w stosunku do wymienianej powyżej grupy osób (Walburg, tamże, s. 36; por. Bańka, 2002, s. 317–318). Uwzględniając powyżej wymienione ograniczenia, można wyróżnić trzy nadrzędne zasady dotyczące istoty procesu rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości. Oto one:

- zasada pierwsza – „towarzyszenie osobie”⁹, na które składa się sposób sprawowania pielęgnacji, opieki i realizacja adekwatnej do potrzeb osoby oferty rehabilitacyjnej;
- zasada druga – „struktura dnia codziennego”¹⁰, na którą składa się elastyczny rytm dnia, dostosowany do potrzeb osób z niepełnosprawnością, który na prośbę osoby może ulec zmianie;
- zasada trzecia – „przeźródło architektoniczne”¹¹, na którą składa się nie tylko brak barier architektonicznych, ale również występowanie pomieszczeń sprzyjających lepszym kontaktom międzyludzkim (Walburg, tamże, s. 36; por. Krause, 2000, s. 131–158; Bańka, tamże, s. 315–337).

Uwzględniając powyższe zasady można wyróżnić kierunki oddziaływań rehabilitacyjnych w pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości, dzięki którym bycie z nimi staje się bardziej ukonkretnione.

⁸ Należy pamiętać, że kumulacja niepełnosprawności może również wpływać na specyficzny sposób percepcji osoby przez jej najbliższe otoczenie, polegający na niedostrzeganiu w niej osoby starzejącej się tylko niepełnosprawnej i/lub dziecka. Ten sposób traktowania widoczny jest przede wszystkim w odniesieniu do osób w okresie późnej dorosłości z umiarkowaną, znaczną i głęboką niepełnosprawnością intelektualną. Jest on charakterystyczny, moim zdaniem, dla dyskursu o maturalemie nieobecny toczącym się jeszcze w polskiej pedagogice specjalnej. W sytuacji takiego sposobu patrzenia na osobę z niepełnosprawnością intelektualną przez otoczenie, odczuwa ona dotkliwie jego negatywne konsekwencje w każdym wymiarze swojego funkcjonowania (D. Kopeć, 2008, s. 173–174; por. K. Rzedzicka, 2003; I. Fornalik, 2006, s. 175–178, K. Pawelczak, 2008, B. Tylewska-Nowak, 2008).

⁹ W jęz. niem. *das Begleitungskonzept*.

¹⁰ W jęz. niem. *das Alltagsstrukturkonzept*.

¹¹ W jęz. niem. *das architektonisches Konzept*.

Kierunek pierwszy: interwały czasowe organizujące rytm dnia

Ten kierunek pracy jest stosowany podczas organizacji dnia osoby z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości, zwłaszcza tej, która dotknięta jest demencją. Dzięki jasno i konkretnie określonym interwałom czasowym osoba lepiej orientuje się w czasie, środowisku materialnym i osobowym. Zyskuje tym samym poczucie zaufania do siebie i do otoczenia. Jej świat staje się dla niej bardziej przewidywalny, a dzięki przewidywalności bardziej bezpieczny.

Organizując dzień osoby zgodnie z interwałami czasowymi, należy pamiętać o równowadze pomiędzy czasem aktywności osoby a jej odpoczynkiem. Należy również uwzględnić konieczność oferowania jej takich propozycji terapeutycznych, które będą kończyły się dla niej sukcesem, i po wykonaniu których poziom jej zmęczenia nie będzie zbyt wysoki (Walburg, tamże, s. 42).

Kierunek drugi: komunikowanie się – porozumienie się poprzez dialog

Zdaniem P. Watzlawicka (1980, s. 53) każde zachowanie jest komunikacją. H. Goll potwierdza stanowisko Watzlawicka, pisząc: „jest rzeczą niemożliwą, by przez swoje zachowanie czegoś nie komunikować” (1994, s. 34). W takim rozumieniu komunikacji, nie ma człowieka, który nie porozumiewałby się ze swoim otoczeniem. Stwierdzenie to dotyczy również osoby z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości. Walburg podkreśla, by w procesie komunikowania uwzględnić sposób porozumiewania się osoby i w ten sposób się z nią kontaktować. Natomiast w sytuacji, gdy osoba nie ma swojego sposobu komunikowania z otoczeniem należy przy jej udziale go poszukać i/lub stworzyć.

Bardzo istotną rolę odgrywa dialogowy charakter komunikowania, w którym zarówno opiekun, jak i osoba z niepełnosprawnością intelektualną są pełnowartościowymi partnerami (Walburg, tamże, s. 43). Należy pamiętać, że dzięki komunikacji z otoczeniem senior z niepełnosprawnością intelektualną będzie mógł sprawować większą kontrolę nad procesem rehabilitacji i będzie on, tym samym, dla niego bardziej efektywny.

Kierunek trzeci: odnoszenie się do indywidualnej biografii osoby

W pracy z osobą z niepełnosprawnością intelektualną w okresie później dorosłości ważne jest, by jak najdłużej miała ona poczucie stałości swojej tożsamości, zwłaszcza wówczas, gdy pojawiają się u niej zmiany demencyjne. Klengenberger uważa, że w pracy z biografią osoby należy uwzględnić trzy kategorie jej sytuacji życiowych i tych odnoszących się do przeszłości, które umożliwiają podsumowanie własnego życia; sytuacji, związanych z teraźniejszością, w których osoba doświadcza potencjału tkwiącego w aktualnym momencie swojego życia. W pracy z biografią seniora ważna jest również jego przyszłość, która jest traktowana jako przestrzeń czasowa, w której konstruować on może swoje plany życiowe i werba-

lizować swoje marzenia (za Walburg, tamże, s. 43; por. Lausch-Zuk, 1999, s. 224–229). Należy jednak pamiętać, że wspomnienia osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą być ograniczone nie tylko z powodu poziomu funkcjonowania jej procesów poznawczych, ale z powodu istniejącego obszaru doświadczeń deficytowych, tzn. takich, które dla rozwoju każdej osoby są istotne, ale których ona, z różnych powodów, w swoim życiu nie doświadczyła (Besems, Vugt, 1985).

Staranie o to by osoba, tak długo jak tylko będzie to możliwe, zachowała poczucie swojego Ja, można realizować poprzez rozmowy dotyczące jej przeszłości. Podczas ich trwania można wykorzystać przedmioty, w których jest „zatrzymana przeszłość osoby” (np. zdjęcia osoby, jej bliskich i przyjaciół, przedmioty, które osoba samodzielnie w przeszłości wykonała bądź które należały do jej bliskich). W zachowaniu integralności własnego Ja można wspierać osobę również poprzez oferowanie jej pozytywnie przez nią odbieranych, form aktywności, które związane są również z jej przeszłością, np. śpiewanie, tańczenie, pieczenie ciasta, sprząatanie, pranie (Walburg, tamże, s. 43).

Kierunek czwarty: asystowanie i kooperacja

Buschmann uważa, że „zadowolenie z życia w okresie późnej dorosłości zależy od subiektywnego poczucia sprawowania nad nim kontroli” (Walburg, tamże, s. 45). Dlatego też bardzo ważne jest, by osoba z niepełnosprawnością intelektualną, mimo swoich ograniczeń wpływających z procesu starzenia się i niepełnosprawności intelektualnej, była wspierana przez najbliższe otoczenie w samodzielnym podejmowaniu decyzji dotyczących wszystkich sfer jej funkcjonowania, tj. pielęgnacji, opieki, spędzania czasu wolnego, podejmowanej aktywności. Nie jest to zadanie łatwe dla osób z nią pracujących. Muszą oni, z uwzględnieniem perspektywy osoby, dokonywać ciągłego wyboru pomiędzy: a) przedmiotowym jej traktowaniem a towarzyszeniem; b) sprawowaniem kurateli a wspieraniem; c) kontrolowaniem a zachęcaniem; d) rozkazywaniem a asystowaniem (tamże, s. 45). Zadanie to jest bardzo utrudnione z powodu stanu psychofizycznego osoby, które facylituje chęć przejęcia częściowej i/lub całkowitej kontroli nad osobą. Zawsze jednak należy pamiętać o tym, że najważniejszym zadaniem osób pracujących z seniorem z niepełnosprawnością intelektualną jest ochrona i wspieranie jego autonomii.

Kierunek piąty: towarzyszenie w cierpieniu i umieraniu

Jak towarzyszyć osobie z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości w jej cierpieniu? Jak przygotować ją na śmierć bliskich, przyjaciół? Jak przygotować ją na własną śmierć? Czy jest to możliwe? Zdaniem Walburga ważne jest, by w kontakcie osobą pamiętać o realizacji trzech istotnych zadań. Zadanie pierwsze powinno polegać na wyjaśnieniu osobie w odpowiednim dla niej czasie tego, że umieranie jest naturalną częścią życia. Zadanie drugie powinno mieć na celu wzbudzenie u osoby przekonania, że w sytuacji cierpienia osoby pracujące

zrobią wszystko, by zgodnie z literą prawa uśmierzyć jej cierpienie fizyczne i psychiczne. I wreszcie zadanie trzecie, które polega na daniu pewności osobie, że zostaną spełnione jej życzenia, oczywiście te, które realnie są możliwe do spełnienia (Walburg, 2007, s. 47). Walburg wyraźnie podkreśla, że towarzyszenie osobie w cierpieniu i umieraniu nie ma na celu stworzenia z instytucji, w której przebywa osoba, hospicjum. Najważniejszym zadaniem dla opiekuna jest dążenie do tego, by oswoić osobę, na ile to możliwe, z problematyką śmierci i sprawić, by nie była ona dla niej tematem tabu. Nie jest to oczywiście zadanie łatwe (por. Yalom, 2008).

3. Refleksje końcowe

Mam świadomość, że po lekturze wyżej przedstawionego tekstu odpowiedź na postawione we wstępie pytanie: „jak BYĆ z matuzalemem?” jest jeszcze niestety, ciągle daleka i czeka na swoją pełniejszą odsłonę. Uważam jednak, że w poszukiwaniach odpowiedzi na pytania dotyczące specyfiki pracy rehabilitacyjnej z konkretną grupą osób, w tym wypadku seniorów z niepełnosprawnością intelektualną, należy być uwrażliwionym na niebezpieczeństwo związane z oczekiwaniem wygenerowania gotowego algorytmu postępowania, który będzie mógł być zastosowany w każdej sytuacji, w kontakcie z każdą osobą. „(...) nie jest chyba tak, by specjaliści zachowywali się jak automaty i postępowali dokładnie tak, jak zakłada dany program usprawniania. Można się raczej spodziewać, że będzie on zawsze modyfikowany w mniejszym lub większym stopniu przez każdego z nich. (...) Nawet więc, jeśli teoretycznie będziemy dysponowali jakimś wzorcowym zbiorem dyrektyw postępowania, to i tak w praktyce będą czynione od niego istotne odstępstwa” (Kowalik, 1996, s.19). Z jedną tylko uwagą, która nabiera swojej ogromnej ważności w odniesieniu do osób z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości. A mianowicie owi specjaliści (tzn. wszystkie osoby aktywne zawodowo w obszarze rehabilitacji) muszą wiedzieć nie tylko „JAK” dokonać modyfikacji istniejącego już programu usprawniania osoby, ale również powinni posiadać kompetencje, by taki program, w odniesieniu do ogólnych zasad pracy rehabilitacyjnej z seniorem z niepełnosprawnością intelektualną, skonstruować. A to dla niektórych pedagogów specjalnych jest bardzo trudnym wyzwaniem. Istota jego trudności zawiera się w często stawianych pytaniach: *Jak mam pracować z osobą, która ma lat 60, a poznawczo funkcjonuje na poziomie dziecka pięcioletniego?*, *„Jak mam ogólne zasady postępowania z seniorem z niepełnosprawnością intelektualną przełożyć na konkretne aktywności proponowane osobie?”*. Na te pytania, póki co, w literaturze przedmiotu rzadko można znaleźć odpowiedź, która mogłaby być jednocześnie podpowiedzią do wykreowania własnego sposobu pracy (por. Kowalik, 2007, s. 149–153).

Ufam jednak, że przedstawiona w tekście koncepcja pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną w okresie późnej dorosłości, wypracowana przez niemieckich pedagogów specjalnych, mimo pewnego stopnia ogólności, okaże się inspirującym impulsem do rozważań teoretycznych, weryfikacji empirycznych i zastosowań praktycznych w obszarze rehabilitacji seniorów z niepełnosprawnością intelektualną. Dzięki czemu odpowiedź na pytanie „JAK być z matuzalem?” będzie coraz bliższa, wyraźniejsza i coraz bardziej zróżnicowana.

Bibliografia

- Andert K. (2007), *Vorstellung des Projektes „Demenzielle Erscheinungsbilder bei Menschen mit geistiger Behinderung” und seiner Ergebnisse*, [w:] *Demenzielle Erscheinungsbilder bei Menschen mit geistiger Behinderung* 5–10, Stiftung Drachensee, Kiel
- Bańka A. (2002), *Spoleczna psychologia środowiskowa*, Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa
- Besems, T., van Vugt G. (1985), *Gestalttherapie mit geistig Behinderten*, „Psychotherapiemit Jugendlichen”, 251–275
- Ding-Greiner Ch., Kruse A. (2004), *Altersprozesse bei Menschen mit geistiger Behinderung*, [w:] A. Kruse, Martin M, Bern (red.), *Enzyklopädie der Gerontologie. Altersprozesse in multidisziplinärer Sicht*, Toronto, Seattle, Göttingen
- Dziennik Ustaw (1997), *Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych* Nr 123, poz. 776, Warszawa
- Dykcik W. (2005), *Pedagogika specjalna wobec aktualnych sytuacji i problemów osób niepełnosprawnych*, Wyd. Poznańskiego Towarzystwa Naukowego, Poznań
- Dykcik W. red. (1997), *Pedagogika specjalna*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań
- Fornalik I. (2006), *Trzy historie. Trzy oblicza starości osób z niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] A. Nowicka (red.), *Wybrane problemy osób starszych*, OW „Impuls”, Kraków
- Galkowski T., Kiwierski J. (1986), *Encyklopedyczny słownik rehabilitacji*, PZWL, Warszawa
- Goffman, (2005) E., *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, tłum. A. Dierżyńska, J. Tokarska-Bakir, GWP, Gdańsk
- Goll H. (1994), *Vom Subjektiven Sinn Unssinigen Verhaltens Kommunikative Aspekteselbstverletzenden Verhaltens*, [w:] H. Bergeest, I. Budnik, R. Hubner, T.Kolberg (red.), *Rehabilitationspädagogik in Sachsen-Anhalt*, Matrin Luther Universität, Halle na der Saale
- Janiszewska-Rain J. (2005), *Okres późnej dorosłości. Jak rozpoznać potencjał ludzi w wieku podeszłym*, [w:] A. I. Brzezińska (red), *Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa*, GWP, Gdańsk
- Kapuściński R.(2006), *Ten Inny*, Wyd. „Znak”, Kraków
- Kopeć D. (2008), *Gdzie jest matuzalem? Analiza dyskursu o starości w pedagogice specjalnej*, [w:] A. Tokaj (red.), *Starość w perspektywie studiów pedagogicznych*, WSH, Leszno
- Kowalik S. (1997), *Pedagogiczne problemy funkcjonowania i opieki osób w starszym wieku*, [w:] W. Dykcik (red.), *Pedagogika specjalna*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań
- Kowalik S. (2007), *Psychologia rehabilitacji*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa
- Kowalik S. (1996), *Psychospołeczne podstawy rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, Interart, Warszawa
- Krause A. (2000), *Integracyjne złudzenia ponowoczesności*, OW „Impuls”, Kraków

- Księga Rodzaju (Rdz 5, 21–27) (1991) [w:] *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*, M. Peter, M. Wolniewicz (red.), t. 1, s. 16, Wyd. św. Wojciecha, Poznań
- Lausch-Żuk J. (1999), *Wartość terapii wspomnieniami w procesie opieki, wychowania i rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną przebywających w domach opieki społecznej*, [w:] J. Pliński, S. Olszewski (red.), *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*, OW „Text”, Kraków
- Müller B. (1997), *Lebensführungsstrategien von schwerkörperbehinderten Menschen im Altersprozess*, Aachen
- Pawelczak K. (2008), *Syndrom nie-opuszczonego gniazda. Wybrane problemy starzejących się rodziców i opiekunów osób z niepełnosprawnością*, [w:] A. Tokaj (red.), *Starość w perspektywie studiów pedagogicznych*, WSH, Leszno
- Rzedzicka K.D. (2003), *Spoleczne kompetencje dorosłości a niepełnosprawność*, [w:] K.D. Rzedzicka, A. Kobyłańska (red.), *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny*, Wyd. „Impuls”, Kraków
- Schier K., Zalewska M. (2006), *Krewni i znajomi Edypa*, Wyd. Nauk. Scholar, Warszawa
- Steckiewicz S., Woźniak Z. (2007), *Prawno-medyczne definicje niepełnej sprawności*, [w:] A. Brzezińska, Z. Woźniak, K. Maj (red.), *Osoby z ograniczoną sprawnością na rynku pracy*, Wyd. SWPS Academica, Warszawa
- Straś-Romanowska M. (2000), *Paradoksy rozwoju człowieka w drugiej połowie życia a psychoprophylaktyka starości*, [w:] B. Kaja (red.) *Wspomaganie rozwoju. Psychostymulacja. Psychokorekcja*, t. 2, Wyd. Uczelniane WSP, Bydgoszcz
- Tylewska-Nowak B. (2008), *Starość osób z niepełnosprawnością intelektualną*, [w:] A. Tokaj (red.), *Starość w perspektywie studiów pedagogicznych*, WSH, Leszno
- Watzlawick P., Beavin J.H., Jackson D.D. (1985), *Menschliche Kommunikation, Formen, Störungen, Paradoxien*, Huber, Bern
- Walburg W.R. (2007), *Zuhause-Sein und Leben im Alter in Einrichtungen der Behindertenhilfe*, [w:] *Demenzielle Erscheinungsbilder bei Menschen mit geistiger Behinderung*, Stiftung Drachensee, Kiel
- Yalom I.D. (2008), *Patrząc w stronę słońca. Jak przezwyciężyć groźbę śmierci*, Instytut Psychologii Zdrowia, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa

Being with Mathusalem?

A question for the nature of rehabilitation of people with intellectual disability in the late adulthood phase

The article relates to the problems of late adulthood and ageing of individuals with disability. This question is still insufficiently answered in the field of Polish special pedagogy. The author refers to the narrations of the archetypal figure of Mathusalem – “absent, recognized and multidimensional”. That creates a broader context for further reflections. The focus here is on the question of psychosocial existence of elderly persons with disability. More than that, the article introduces some general and, at the same time, crucial rules for the rehabilitation process. These are the rules of acting and therapeutic indications that can be found as inspiration for searching answers for the question: how to accompany and support ageing persons with intellectual disability.